

POJĘCIE PSYCHOLOGII, JEJ KIERUNKI I DZIAŁY

Agnieszka Wiśniewska

1.1. POJĘCIE PSYCHOLOGII I PRZEDMIOT JEJ BADAŃ .

Nazwa psychologii pochodzi od dwóch greckich słów: „psycho” – dusza i „logos” – słowo.

Psychologia jest nauką, która bada psychikę ludzi w ścisłym związku z działalnością układu nerwowego. Bada ona różnorodne fakty dotyczące wyższych czynności psychicznych człowieka, zarówno to, jak się psychika rozwija, jak i to w jaki sposób człowiek spostrzega świat, jakie są jego poglądy, uczucia, emocje.

Według Ernesta R. Hilgarda psychologia jest nauką o zachowaniu człowieka i zwierząt. Interesuje się rozwojem zachowania w toku ewolucji gatunków i rozwoju jednostki, procesem uczenia się i rozwiązywania problemów, motywami. Zachowanie się to czynności organizmu, które mogą być obserwowane przez inną osobę lub rejestrowane przez przyrządy eksperymentatora. Jako nauka stosowana psychologia daje możliwości korzystania z wiedzy psychologicznej w różnych aspektach życia.¹

Gerd Mietzel określa ją jako naukę badającą zachowania i doznania oraz okoliczności, w jakich one zachodzą.²

Zdaniem Tadeusza Tomaszewskiego nie można jednoznacznie określić granic przedmiotu psychologii, ponieważ dziedzina, którą zajmuje się psychologia graniczy z dziedzinami innych nauk, takich jak: anatomia, fizjologia, biologia, antropologia, medycyna, pedagogika, socjologia i inne. Dlatego też postęp w rozwoju psychologii jako nauki jest w dużym stopniu uzależniony od osiągnięć innych nauk. Tomaszewski proponuje następujące określenie przedmiotu psychologii: „psychologia jest to nauka o wyższych czynnościach istot żywych, jakkolwiek człowiek jest jej problemem głównym”.³

Jako nauka psychologia posługuje się odpowiednimi metodami badań, m.in. obserwacją, eksperymentem laboratoryjnym, historią przypadku, wywiadem, testami. Jako system wiedzy opiera się na twierdzeniach o faktach, prawach i teoriach naukowych.

1.2. ROZWÓJ PSYCHOLOGII JAKO NAUKI.

Jako samodzielna dyscyplina naukowa psychologia wyodrębniła się w połowie XIX w., okres poprzedni, przednaukowy zdominowany był przez ogólną koncepcję duszy – istoty niematerialnej, która kieruje człowiekiem. Duszą zajmował się Platon, Arystoteles, Tomasz z Akwinu i inni wielcy filozofowie. Koncepcja dualizmu duszy i ciała stała się podstawą do

¹ Ernest R. Hilgard „Wprowadzenie do psychologii” PWN W-wa 1967 s.9,15-16

² Gerd Mietzel „Wprowadzenie do psychologii” podstawowe zagadnienia przekł.: Ewa Pankiewicz GWP Gdańsk 2001 s.14

³ Tadeusz Tomaszewski „Wstęp do psychologii” Wydanie IV PWN W-wa 1971 s.13,17

stworzenia psychologii „spirytualistycznej” lub „racjonalnej” /”spekulatywnej”/. W okresie renesansu wprowadzono pojęcie psychologii jako **nauki o duszy**. W XIX w. nastąpiło wyzwolenie się nauk, w tym także i psychologii, spod wpływów teologii. Religijne patrzanie na świat zastąpiono światopoglądem naukowym. Kiedy psychologia oddzieliła się od filozofii zaczęła kształtować się jako samodzielna dyscyplina naukowa. W tym czasie, w okresie pozytywizmu głównym hasłem było oparcie wiedzy na doświadczeniu, miało to wpływ na ukształtowanie się **psychologii empirycznej**.

1.3. GŁÓWNE KIERUNKI PSYCHOLOGII.

- **Psychologia introspekcyjna.** Początkowo psychologia była nauką o świadomości, o wewnętrznym świecie człowieka, a jej podstawową metodą stało się obserwowanie własnych przeżyć, Metodę tę nazwano introspekcją, a cały kierunek psychologią introspekcyjną. Według tego kierunku przez doznania świadome rozumie się fakty, których w pełni świadoma jest tylko dana osoba. Procesy świadome to doznania wewnętrzne , dane jedynie osobie której dotyczą.

Głównymi twórcami tej psychologii byli; Teodor Fechner, Wilhelm Wundt, który w 1879 r. na uniwersytecie w Lipsku zorganizował pierwszą pracownię (laboratorium) psychologii, Herman Ebbinghaus, Teodor Ziehen, Georg Elias Muller, E.B.Titchener, Oswald Kulpe i inni.

Introspekcja, samopoznanie stało się dominujące w poznaniu człowieka, ale nie dawała ona możliwości porównania odczuć różnych ludzi, gdyż nie posiadała odpowiedniego pomiaru, norm, które pozwoliłyby zmierzyć odczucia. Miała ona zatem charakter subiektywny. Psychologia introspekcyjna stała się nauką niemal wyłącznie opisową, prawie kontemplacyjną, abstrakcyjną, a także terenem ostrych dyskusji na temat subiektywnego wyglądu zjawisk psychicznych. W rezultacie odrzucono filozoficzne podstawy psychologii a introspekcję uznano za metodę nienaukową.

- Na początku XX wieku nastąpił zasadniczy rozłam : powstał nowy kierunek psychologii introspekcyjnej – **psychologia elementów (atomistyczna, asocjacyjna)**, która opisywała świadomość człowieka, rozkładając ją na najdrobniejsze elementy, cząsteczki, które łącząc się tworzą bogactwo życia psychicznego. Według psychologii elementów zjawiska złożone składają się z elementarnych składników, a świadomość budowana jest w oparciu o bodźce zewnętrzne, działające na pewne jej elementy. Każde zjawisko zostawia w świadomości ślad; między śladami powstają połączenia, czyli skojarzenia (asocjacje).
- **Psychologia funkcjonalna** , była odpowiedzią na psychologię atomistyczna. Jej głównymi twórcami byli Wiliam James, który wystąpił jako pierwszy przeciwko strukturalizmowi ludzkiej świadomości, John Dewey, twórca funkcjonalnej teorii myślenia, według niego myślimy wówczas, gdy pokonujemy trudności .Innym twórcą był James R.Angell, którego zdaniem psychologia powinna badać funkcje a nie struktury psychiczne. Funkcjonalizm

rozwinął się w Ameryce, lecz wkrótce znalazł swych zwolenników także w Europie, gdzie dużą rolę odegrał E. Claparede.⁴

- Strukturalistyczny pogląd na świadomość był głównym powodem wydzielenia się drugiego kierunku – **psychologii postaci (Gestalt)**. Kształtowała się ona pod wpływem odkryć psychologicznych, niekonsekwencji ich interpretacji, oraz nowych idei w fizyce.⁵ Według tego kierunku pole świadomości dzieli się na „figury” i „tło”. Figura wyodrębnia się na tle i ma wyraźny kształt, natomiast tło jest nieokreślone i bezkształtne. Całości, które wyodrębniają się na tle to „postacie”. Cechy całości decydują o cechach części. Wyodrębnienie się całości jest wynikiem sił działających wewnątrz postaci, siły te muszą pozostawać w równowadze, jeśli natomiast równowaga ta zostanie zachwiana, wówczas na miejscu postaci może powstać nowa postać. Zmiany te mają charakter nagły. Na takich właśnie przekształceniach całości polegają wszelkie zmiany w psychice, procesy psychiczne, rozwojowe, czynności umysłowe. Organizacja świadomości jest według psychologii postaci hierarchiczna i podlega prawom struktury, według których w całości układają się elementy będące blisko siebie, podobne do siebie itp.

Kierunek psychologii postaci wiąże się przede wszystkim z nazwiskami Maksa Wertheimera, Kurta Koffki, Wolfganga Kohlera. Należy także wymienić Kurta Lewina, który stworzył odmianę psychologii postaci – **teorię pola**, która kładzie nacisk na motywację i psychologię społeczną.⁶

Pedagogika Gestalt pojawiła się w Niemczech mniej więcej w tym samym czasie, kiedy w Ameryce John Watson propagował nowy kierunek psychologii - behawioryzm.

- **Behawioryzm**. Nazwa tego kierunku pochodzi od angielskiego słowa *behavior* – zachowanie się. Twórca tego kierunku Watson przeciwstawił się introspekcji, która ogranicza się do wiedzy subiektywnej, twierdząc, że nauka powinna zajmować się faktami, dającymi się obiektywnie zaobserwować. Dla przewidywania i kontrolowania ludzkiego zachowania się niezbędna jest wiedza. Według behawiorystów zachowanie zależy głównie od sytuacji zewnętrznej, która jest dostępna obiektywnym metodom badania, należy zatem badać nie tylko samo zachowanie się, ale głównie jego zależność od sytuacji zewnętrznej, bez uwzględnienia procesów wewnętrznych świadomych i nieświadomych, psychicznych i fizycznych. Rozwój psychiczny jest wytwarzaniem się nawyków przez uczenie się, a osobowość człowieka zorganizowanym zespołem tych nawyków. Nawyk to związek, który powstaje poprzez powtarzanie się reakcji na określony bodziec. Ze względu na tę koncepcję behawiorizm nazywano także **teorią uczenia się**.

⁴ Tadeusz Tomaszewski „Wstęp do psychologii” Wydanie IV PWN W-wa 1971s 68

⁵ Zofia Rosińska Czesław Matuszewicz „Kierunki współczesnej psychologii ich geneza i rozwój” PWN W-wa 1984 s.121

⁶ Ernest R. Hilgard „Wprowadzenie do psychologii” PWN W-wa 1967 s.41

- Spadkobierczynią behawioryzmu we współczesnej psychologii jest **psychologia bodźca i reakcji (S – R)**, według której właściwym przedmiotem badań psychologii jest zależność reakcji od bodźców, a wszelkie zachowanie się jest reakcją na bodźce.

Do upowszechnienia się tej teorii przyczynili się m.in. Robert S. Woodworth i Edward L. Thorndike, którzy rozszerzyli pojęcie bodźca i reakcji poza ich pierwotne znaczenie, uznając za bodziec ogólną sytuację, natomiast reakcja może być złożona ze skomplikowanych ruchów, /początkowo jako bodziec uważano określone źródło energii, oddziałującej na narząd zmysłu, a reakcja to aktywizacja mięśnia lub gruczołu/.

Według teorii S – R bodziec /stymulator/ uruchamia reakcje, ale aby było to możliwe musi on posiadać odpowiednią wartość, tzn. pewną siłę. Reakcja jest obserwowalna, gdyż przeradza się w pewne formy zachowania. Układ S – R tworzy model zamknięty, układ **sensoryczno – motoryczny**. Treści bodźca, czyli stymulowanie do działania mogą być zróżnicowane, nie zawsze zrozumiałe, ale muszą być adekwatne do percepcji, mogą mieć charakter pozytywny (wzmacniające) lub negatywny (wygaszające). Reakcja może być natomiast odłożona w czasie. Procesy wzmacniania i wygaszania wyjaśnia teoria Skinnera, który jest autorem praw reakcji odruchów: prawa prognozy, latencji, siły reakcji, pozmienności i czasowego sumowania. Aby skutecznie sterować zachowaniem należy znać treść wzmocnień pozytywnych i negatywnych, system nagród i kar, które będą wzmacniać lub eliminować pożądane lub niepożądane zachowania.

A zatem behawioryści, nie negując stanów wewnętrznych, twierdzą, iż zachowaniem steruje środowisko, w którym znajdują się bodźce wpływające na zachowanie się człowieka. Stworzyli oni podstawy **psychologii eksperymentalnej**, która pozwoliła na wykazanie, że zachowaniem człowieka sterują wzmocnienia pozytywne i negatywne.

Technikę swych badań /wykonywanych na białych szczurach/ zapożyczyli od rosyjskiego fizjologa I.P. Pawłowa, który badał związki między światem zewnętrznym a wewnętrznym, motywując zwierzęta do określonego zachowania, przez wprowadzenie bodźców zewnętrznych, tworząc teorię warunkowania klasycznego, w którym nie ma miejsca na poczucie świadomości – „ja”. Tą właśnie teorią twórcy behawioryzmu wyjaśniali zachowanie człowieka.

- **Psychoanaliza.** To kierunek, zapoczątkowany przez Zygmunta Freuda, wiedeńskiego psychiatrę, który na początku XX wieku wysunął tezę, że „ani zjawiska świadomości, ani zewnętrzne zachowanie się człowieka nie są ważne same przez się, lecz tylko jako znaki i symbole czegoś znacznie ważniejszego, a mianowicie wrodzonych naturze ludzkiej dążeń, potrzeb czy popędów... Psychologia powinna się zająć interpretacją faktów dostępnych w bezpośrednim doświadczeniu, aby wykryć ich właściwy sens”.⁷ Freud odrzucił teorię S – R, twierdząc, że na kształt naszego postępowania w sposób istotny może wpływać nasze życie psychiczne, wewnętrzne, emocje. Poprzez zachowanie można wnioskować o życiu psychicznym człowieka.

⁷ Tadeusz Tomaszewski „Wstęp do psychologii” Wydanie IV PWN W-wa 1971s.68-81

Ten kierunek w psychologii określa się jako **emocjonalno – afektywny**. Freud ustalił strukturę osobowości człowieka, która składa się z trzech części czy sfer.. Pierwsza to sfera pierwotnych popędów **Id** (To) – popędu życia, seksualnego /libido/ i popędu śmierci. Popędy te powodują stan napięcia i dążą do zaspokojenia przez likwidację tego napięcia. Jako nieświadome i irracjonalne kierują się zasadą przyjemności, są podstawowym źródłem energii, siłą napędową. Drugą siłą jest **Ego** (jaźń) „Ja”, która kieruje się w swoim działaniu zasadą realizmu, bardzo ważną rolę odgrywa tu świadomość, głównie samoświadomość, odróżniająca siebie od świata zewnętrznego. Jest to sfera działań na przedmioty zewnętrzne i realizowania celów zewnętrznych, która zaczyna działać, gdy do zaspokojenia popędów zaczynają być potrzebne bodźce. Trzecia sfera to **Superego** (nadjaźń), która jest wynikiem uspołeczniania człowieka, odpowiada ona za nakazy, zakazy, zewnętrzny przymus, przyjęte jako własne, które stanowią zespół ideałów, podstawę oceny samego siebie i własnego postępowania. Odpowiada pojęciu sumienia. Te elementy osobowości człowieka powodują napięcie, Id dąży do zaspokojenia popędów, wywierając nacisk na Ego, a równocześnie Superego stawia przeciwstawne wymagania. W osobowości człowieka zaczyna więc działać szereg mechanizmów obronnych: wypieranie ze świadomości tego, co nieprzyjemne, projekcja – przypisywanie własnych cech innym osobom, sublimacja – skierowanie energii na inne przedmioty. Niezaspokojenie popędów powoduje stan frustracji, która prowadzi do zaburzeń i nerwic, kompleksów (Edypa u chłopców i Elektry u dziewczynek). Psychoanaliza została przyjęta bardzo niechętnie, poparcie zyskała jednak wśród tradycjonalistów, widzących w postępowaniu człowieka działanie wewnętrznej siły i wśród lekarzy psychiatrów, a następnie psychologów klinicznych.⁸

Nie jest ona kierunkiem jednolitym, wielu jej zwolenników tworzyło własne systemy, np. Alfred Adler, twórca **psychologii indywidualnej**, C.G.Jung, który opracował **psychologię analityczną**. Powstały także odmiany psychoanalizy, które podkreślały znaczenie czynników społecznych i kulturowych, określa się je jako **neofreudyzm** lub **psychoanalizę społeczną**. Ich główną przedstawicielką jest Karen Horney, podkreślająca rolę akceptacji i miłości ze strony innych ludzi.

- **Psychologia materialistyczna** to kierunek, który rozwinął się na początku XX wieku a jego podstawa była filozofia materialistyczna. Według tego kierunku świadomość ludzka nie istnieje w sposób samodzielny, lecz jest zależna od materii w sensie genetycznym, treściowym, przyczynowym. Zasady psychologii materialistycznej przyjęły się w byłym Związku Radzieckim, gdzie powstały zarysy systemu, który nazwano **psychologią marksistowską**. Jego główni twórcy to: Wygotsky, Kornilow, Rubimnsztejn, Smirnow, Leontiew i inni.*
- **Psychologia poznawcza**. Jej powstanie zapoczątkował szwajcarski psycholog Jean Piaget, zajmujący się problematyką zdobywania wiedzy o świecie od najwcześniejszego dzieciństwa. Piaget stwierdził, że procesy poznawcze zmieniają się w zależności od

⁸ Tamże, s.85-86, 93-94

procesów wewnętrznych lecz podkreślał wzajemne oddziaływanie między warunkami wewnętrznymi a środowiskiem, przypisywał także aktywną rolę dziecku w określaniu własnego rozwoju. A zatem poznawczy punkt widzenia zakłada aktywne procesy poznawcze, a człowiek jest istotą poszukującą nowych bodźców, objaśniająca je i przetwarzającą.

Ten kierunek psychologii określa się jako **orientacyjno – promujący**, u jego podstaw leży informacja. Człowiek pyta, zdobywa wiedzę, poszukuje i w zależności od trafności informacji jego działanie jest skuteczniejsze i może lepiej dostosować się do warunków. Informacja może być odbierana przez osoby o różnym stopniu sprawności.

W koncepcjach poznawczych naczelną rolę odgrywa osobowość, która jest systemem nadrzędnym. Jest ona budowana przez całe życie, rozwijana poprzez informacje i determinuje ludzkie zachowanie. Jej elementami strukturalnymi są: *pojęcie siebie*, które obejmuje moje pojęcie „ja”, związane z tym za kogo się uważam, treść, informacje związane z moim wyglądem, działaniem, odbieraniem mnie przez innych, moimi cechami a więc *obrazem siebie*; poza tym *pojęcie i obraz innych ludzi*, drugiego człowieka, ten model drugiej osoby, który nosimy w sobie decyduje o sposobie traktowania innych ludzi.

Kolejnymi elementami osobowości człowieka są: *postawa i potrzeba*. Postawa to w miarę trwały system nastawień i oczekiwań wobec zjawisk, ludzi, rzeczy, w jej skład wchodzi: wiedza, emocje, czynności. Potrzeba natomiast jest dążeniem organizmu do wyrównywania zaistniałych sytuacji naruszających równowagę. Występują różne rodzaje potrzeb, według Tomaszewskiego tyle mamy potrzeb, ile zachowań, a zatem zachowanie jest przejawem potrzeby.

Do głównych teorii psychologii poznawczej należą:

- teoria konstruktów personalnych G.A.Kelly’ego,
- teoria abstrakcyjności – konkretności poznawczej Harveya, Hunta i Schrodera,
- teoria asymilacji i kontrastu M.Sherfa i C.Hovlanda
- teoria dysonansu poznawczego L.Festingera,
- teorie atrybucji H.H.Kelleya, D.E.Kanouse’a, B.Weinera⁹

- **Psychologia humanistyczna** rozwinęła się jako trzecia siła w latach 80-tych, obok behawioryzmu i psychoanalizy. Do jej powstania przyczynili się Carl Rogers i Abraham Maslow. Psychologowie humanistyczni przedstawiali korzystny obraz natury człowieka, który jest dobry i powinien dążyć do samorealizacji, przy jednoczesnej społecznej odpowiedzialności a także zajmowali się pozytywnymi stronami zachowania¹⁰.

W tej koncepcji psychologii podkreśla się wartość człowieka, jego dojrzałość moralno – psychiczną.

⁹ Zofia Rosińska Czesław Matuszewicz "Kierunki współczesnej psychologii ich geneza i rozwój" PWN W-wa 1984

¹⁰ Gerd Mietzel „Wprowadzenie do psychologii ” podstawowe zagadnienia przekł.:Ewa Pankiewicz GWP Gdańsk 2001 s.39-40

Z wyżej omówionych kierunków psychologii za najważniejsze uznaje się behawioryzm, psychoanalizę oraz psychologię poznawczą. Te koncepcje psychologiczne odegrały największą rolę w rozwoju psychologii i wywarły wpływ na inne nauki.

1.4. DZIAŁY PSYCHOLOGII.

W psychologii można wyróżnić dwa podstawowe działy:

1. psychologia naukowa, teoretyczna, zajmująca się ogólnymi prawami ludzkiego działania i ludzkiej świadomości, która obejmuje m.in. takie działy jak:

- **psychologia spostrzegania,**
- **psychologia pamięci,**
- **psychologia rozwojowa,**
- **psychologia motywacji,**
- **psychologia emocji i radzenia sobie ze stresem,**
- **i inne**

Każdy z tych działów dotyczy określonego rodzaju procesu poznawczego, stanów psychicznych, czynności, które składają się na całość funkcjonowania człowieka, jego osobowości.

2. psychologia stosowana, praktyczna, w której można wyróżnić kilka podstawowych działów, związanych z zastosowaniem wiedzy psychologicznej w określonych dziedzinach ludzkiej działalności:

- **psychologia pracy i organizacji**, związana z pracą człowieka, wzajemnym dostosowaniem człowieka i warunków pracy oraz pomocą przy zwiększaniu zadowolenia,
- **psychologia wychowawcza**, stosowana w dziedzinie oświaty i wychowania, której reprezentanci w większości nauczają i prowadzą badania na uczelniach, kształcą pedagogów, zwłaszcza nauczycieli. Ich praca naukowa często polega na badaniu procesów uczenia się i zapamiętywania,
- **psychologia kliniczna**, w dziedzinie służby zdrowia, jej przedstawiciele zajmują się zależnościami między stylem życia a zdrowiem, stresem a ryzykiem zapadania na różne choroby,
- **psychologia środowiska**, która bada relacje między człowiekiem a jego środowiskiem, np. reakcje ludzi na warunki życia w dużym mieście

Poza tymi największymi działami psychologii stosowanej, występuje także: psychologia sądowa, sztuki, sportu, wojskowa i inne.

Ważnym działem jest również **psychologia społeczna**, nauka pogranicza psychologii i socjologii, która podejmuje zagadnienia ważne dla życia społecznego /postawy, poglądy, komunikowanie się, współdziałanie, agresja, konflikty/.

Opracowanie: Agnieszka Wiśniewska